

Л. В. Яковлева (Київ)

Діяльність Постійної наради при РНК УСРР по боротьбі з бандитизмом у 1921—1923 рр.

На основі нових архівних документів висвітлюються форми та методи діяльності Постійної наради при уряді УСРР по боротьбі з бандитизмом на початку 20-х років, розкриваються питання взаємовідносин цього органу з місцевими ланками влади.

Після закінчення громадянської війни перед урядом Радянської України з новою силою постали найгостріші та найболючіші проблеми внутрішньої й зовнішньої політики, які необхідно було негайно вирішувати. Серед них — господарська розруха, продовольча і паливна кризи, налагодження дипломатичних зв'язків з капіталістичними країнами тощо. Для розв'язання їх слід було справитися з однією з головних — завершити боротьбу проти внутрішньої контрреволюції.

Україна донедавна була плацдармом протистояння сил революції та контрреволюції, що призводило до частой зміни різних режимів. Це сприяло, зокрема, скупченню великої кількості зброї на селі. Крім того, заможне селянство володіло родючими землями, а біднота залишалася у залежності від багатіїв. І лише незначна частина селянства, його найбідніші верстви, зрозумівши революційне значення Радянської влади для своєї долі, солідаризувалася з нею. Політика воєнного комунізму викликала, зокрема, піднесення селянського повстанського руху, який набув форми збройної боротьби проти Радянської влади. Він пішов вглиб, намагався проникнути в Червону Армію, блокував роботу господарських органів, транспорту, промислових підприємств¹. Повстанський рух значною мірою знесилював економічну політику молодой влади, утруднював її стабілізацію².

23 січня 1921 р. уряд УСРР розглянув питання про боротьбу з бандитизмом. Було схвалено постанову про головні завдання Радянської влади по організації активної відсічі йому на Україні, залученню до цієї справи всіх радянських і політичних органів на місцях. Політнараді при командуючому військовими силами в республіці доручалося розробити план конкретних відповідних заходів у всеукраїнському масштабі. Проект таких заходів незабаром, 29 січня, було подано на затвердження РНК³. Того ж дня вона прийняла постанову «Про заходи по боротьбі з бандитизмом»⁴, в якій підкреслювалося, що ця боротьба прирівнюється до справи такої ж державної ваги, якою є наступ на господарську розруху.

На селі боротьба з бандитизмом мала здійснюватися озброєними загонами комнезамів, підпорядкованими органам міліції. На командуючого збройними силами України покладалося завдання щодо ретельної перевірки червоноармійців та керівного складу всієї армії для вилучення з її лав тих, хто випадково потрапив до них. Округу шляхів сполучення доручалося разом з командуючим збройними силами республіки виробити правила щодо охорони вантажів на залізницях. Для ширшого сповіщення трудящих мас про боротьбу з бандитизмом доручалося Наркомпроду, Головополітосвіті та Всеукрвидаву підготувати до видання брошури, листівки і плакати на цю тему.

На Наркомпрод, Наркомзем, УРНГ, Наркомсоцзабез покладалося завдання забезпечення сімей незаможних селян, червоноармійців, пра-

¹ Орлянський А. Р. Бандитизм и борьба с ним // Армия и революция.— 1921.— № 2—3.— С. 15.

² Революция на Украине по мемуарам белых.— М.; Л., 1930.— С. 344.

³ ЦДАЖР УСРР, ф. 257, оп. 1, спр. 14, арк. 8.

⁴ Збірник законів і розпоряджень Робітничо-Селянського уряду України.— 1921.— Ч. 2.— С. 41; ЦДАЖР УСРР, ф. 3204, оп. 1, спр. 3, арк. 31—31 зв.

цівників міліції та радянських органів влади, що постраждали у протиборстві з повстанцями. Нагляд за впровадженням постанови у життя покладался на Постійну нараду по боротьбі з бандитизмом при командуючому збройними силами України, на губернські наради по боротьбі з бандитизмом. Крім того, всі центральні органи управління повинні були розробити і прийняти відповідні декрети, постанови, інструкції згідно з даною постановою.

1 лютого 1921 р. Раднарком УСРР прийняв ще одну постанову⁵, у якій, зокрема, акцентувалася увага на тому, що боротьба проти бандитизму на місцях ведеться тільки військовими засобами, які приводять до знищення живої сили бандформувань, але не усувають корінних причин їх утворення. Постійна нарада при командуючому збройними силами України запропонувала всім губернським нарадам по боротьбі з бандитизмом вжити найрішучіших заходів до інтенсивнішого ведення боротьби. Одночасно з військовими заходами рекомендувалося проводити політичну роботу, оголошувати помилування тим отаманам і ватажкам, які добровільно з'явилися з повинною, залучати до цієї справи міліцію та коннезми. При цьому губнаради повинні були не рідше ніж раз на тиждень обговорювати на спеціальних засіданнях поточні питання, а протоколи надсилати до відповідних Реввійськрад армій. Ті в свою чергу повинні були пересилати їх до Постійної наради при командуючому всіма збройними силами України.

11 лютого 1921 р. РНК республіки рекомендувала губернським нарадам по боротьбі з бандитизмом зміцнювати організацію сільської інтелігенції, яка повинна була відігравати провідну роль у культосвітній роботі на селі. Разом з тим уряд Радянської України звертав особливу увагу на роботу по розкладу повстанських загонів, виявленню серед них як верховодів, так і свідомих елементів, яких притягнуто туди через оману⁶.

Відповідно до завдань, що їх було викладено в урядових постановах, виникла потреба внести зміни в роботу постійних нарад по боротьбі з бандитизмом на місцях. Необхідно було уточнити їх функції, які визначалися відповідальністю цих органів за організацію відсічі бандам. Зазначимо, що раніше, в квітні—грудні 1920 р., ці обов'язки покладалися на правління тилами Південно-Західного фронту, війська внутрішньої служби республіки, командуючого збройними силами України⁷.

19 лютого 1921 р. Раднарком УСРР вирішив ліквідувати Наряду по боротьбі з бандитизмом при командуючому збройними силами України і створити Постійну нараду по боротьбі з бандитизмом безпосередньо при Раді Народних Комісарів УСРР (далі — Постійна нарада)⁸. Положення про неї було затверджено постановою уряду Радянської України 1 червня 1921 р.⁹, де визначалися відповідні функції та завдання центральної і місцевих постійних нарад. Постійна нарада як орган РНК УСРР об'єднувала діяльність всіх політичних, радянських як військових, так й цивільних організацій і установ по боротьбі з бандитизмом. Головою Постійної наради став Голова РНК УСРР Х. Г. Раковський. До складу цього органу входили представники ЦК КП(б)У, Президії ВУЦВК, військового командування, ВУЧК, ДПУ, НКВС, Наркомпроду, Уповноваженого шляхів сполучення.

Ще у 1920 р. Х. Г. Раковський підкреслював, що за час революції, через те, що робітникам та селянам не вдалося утворити міцної Радян-

⁵ Там же.— С. 45.

⁶ Вісті (орган Київського губревкому).— 1921.— № 76.— 13 лют.

⁷ Кучер О. О. Розгром збройної внутрішньої контрреволюції на Україні в 1921—1923 рр.— Харків, 1971.— С. 88.

⁸ Дополнительный сборник декретов и постановлений ВУЦИК и Совнаркома к «Собранию указаний и распоряжений Рабоче-Крестьянского правительства УСРР за 1921 г.».— Харків, 1923.— Ст. 1.— С. 5.

⁹ ЦДАЖР УРСР, ф. 3204, оп. 1, спр. 3, арк. 9—12.

ської влади, у багатьох селах та повітах України виникли загони так званих «партизанів». Багато селян було обдурено, вони йшли туди, думаючи, що захищають селянство. Тепер, зазначав Х. Г. Раковський, треба роз'яснювати, щоб селянство зрозуміло, яким лихом обертається для нього бандитизм, і допомогло його обеззброїти. Тільки Червона Армія захищає селянство, а партизанські «батьки» несуть з собою для селянина лише грабіжництво, свавілля та війну без кінця і краю¹⁰.

Виступаючи на харківській губернській партконференції червоноармійців 15 лютого 1921 р., Х. Г. Раковський запропонував деякі нові заходи боротьби з бандитизмом: провести чистку армії від випадкового партизанського елементу та зміцнення в армії політичної роботи, сприяти згуртуванню селянської бідноти, задовольнити потреби села всім необхідним. Боротьбу з бандитизмом Х. Г. Раковський розглядав, як загальнодержавне завдання, успіху якого сприятиме об'єднання зусиль радянського, партійного та військового апарату¹¹.

На Постійну нараду покладалася розробка планів боротьби з бандитизмом як для всієї України, так і окремих місцевостей республіки, які оголошувалися «ударними». Передбачалося посилення військових заходів у діяльності місцевих органів по боротьбі з контрреволюцією, надання окремим місцевостям і відомствам права розробки спеціальних заходів по боротьбі з нею.

У губерніях та повітах справа боротьби з бандитизмом покладалася на відповідні постійні наради, що були місцевими осередками Постійної наради України. Перед ними стояли завдання об'єднувати діяльність всіх органів Радянської влади у їх боротьбі з бандитизмом, керувати цією важливою справою, проводити ударні кампанії боротьби проти банд, здійснювати загальний нагляд за організацією охорони та оборони складів, баз, підприємств в межах губернії, а також всіх засобів залізничного і повітряного сполучення, формувати загони самооборони, у тому числі з незаможного селянства, надавати допомогу органам влади у проведенні продовольчої, паливної, лісозаготівельної, трудової мобілізації та інших державних кампаній. Очолювали місцеві постійні наради голови губернських (повітових) виконкомів, а їх членами були, як правило, секретарі губернських (повітових) комітетів партії, губвоенкоми, голови губчека та деякі інші особи. На засіданнях губернських й повітових нарад мали бути присутніми з правом дорадчого голосу особи, які могли допомагати в боротьбі з бандитизмом.

Губернським нарадам надавалося також право створювати районні постійні наради по боротьбі з бандитизмом та, згідно з постановою РНК УСРР від 19 квітня 1921 р., створювати революційні трійки з правом революційного трибуналу при військових загонах, що вели боротьбу з бандами і підпорядковувалися губернським постійним нарадам. При Постійній нараді України, а також при губернських й повітових нарадах створювалися секретаріати.

Постійна нарада у своїй діяльності спиралася на досвід роботи Комісії по боротьбі з бандитизмом при РНК РРФСР. Відбувався постійний обмін думками, документами, зокрема протоколами. На засіданнях Комісії при РНК РРФСР ставилися питання про хід боротьби з бандитизмом на Україні¹². Постійна нарада України надсилала телеграми до РРФСР з проханнями про забезпечення обмундируванням, фуражем, бронемашинами тощо¹³.

Постійна нарада при РНК УСРР протягом 1921 р. провела 53 засідання, що засвідчують 53 оригінали та 48 копій протоколів, тексти яких викладені російською мовою. Прогалиною є те, що в них часто не вка-

¹⁰ Геть партизанщину.— Харків, 1920.— С. 11—13.

¹¹ Раковский Х. Красная армия и борьба с бандитизмом.— Харьков, 1921.— С. 9, 27—30.

¹² ЦДАЖР УРСР, ф. 3204, оп. 1, спр. 9, арк. 157—161.

¹³ Там же, спр. 15, арк. 3, 6—8.

зувалися прізвища доповідачів. У засіданнях Постійної наради в 1921 р. взяли участь 107 чол. Зокрема, Х. Г. Раковський був присутній на 38 її засіданнях, В. Я. Чубар — на 11-ти, М. В. Фрунзе і М. О. Скрипник — 8-ми, С. В. Косіор — 30-ти, Ю. Г. Євдокимов — 37-ми, Г. І. Петровський, Д. З. Мануїльський, К. Є. Ворошилов, Ф. Е. Дзержинський, В. М. Молотов лише по 1 разу брали участь у роботі цього органу.

Перше засідання Постійної наради відбулося 21 лютого 1921 р. під головуванням Х. Г. Раковського. Було прийнято рішення про створення організаційної комісії і розроблено план її роботи, а також затверджено робочий апарат комісії — особливий секретаріат, який обов'язково повинен був знаходитися у віданні керуючого справами РНК УСРР П. К. Солодуба. Протоколи засідань були абсолютно секретними і вручалися членам наради під розписку.

На першому засіданні Постійної наради обговорювалися також головні завдання комісії — об'єднання діяльності усіх відомств по боротьбі з бандитизмом, розроблені заходи щодо пошкваллення роботи губернських нарад, а також контролю за виконанням постанов і рішень, що мали прийматися на засіданнях. Було вирішено проводити ці засідання не менше 2-х разів на тиждень з попереднім розглядом порядку денного. 27 липня 1921 р. нарада ухвалила, що засідатиме один раз на тиждень, але якщо в цьому була потреба, її засідання відбувалися позачергово¹⁴.

На першому ж засіданні були поставлені конкретні завдання й перед губернськими нарадами по боротьбі з бандитизмом. Вони були надіслані телеграфом головам губвиконкомів 23 лютого 1921 р. В телеграмі, зокрема, зверталася увага на необхідність посилення боротьби з бандами на місцях з тим, щоб ліквідувати їх вже до весни¹⁵. Звичайно, одразу неможливо було передбачити строки закінчення боротьби з бандитизмом, яка затягнулася до 1923 р.

24 лютого 1921 р. уряд України надіслав розпорядження всім народним комісарам й керівникам центральних установ, де зазначалося, що стан, в якому опинилася республіка в зв'язку з бандитизмом, зобов'язує всі урядові установи України застосувати рішучі заходи щодо боротьби з цим різновидом контрреволюції, запланувати та забезпечити систематичний нагляд за результатами роботи місцевих органів і щотижнево інформувати про це Голову Раднаркому УСРР спеціальним зведенням у письмовій формі¹⁶.

З цієї ж метою у березні 1921 р. Постійною нарадою було вирішено питання про організацію секретно-інформаційного бюро як спеціальної структури, куди мали надходити відомості про боротьбу з бандитизмом з усіх регіонів України. Крім того, на бюро покладалося завдання розробки пропозицій, проектів доповідей, річних інформацій, що заслуховувалися на засіданнях Постійної наради. Секретно-інформаційне бюро мало організаційний план та програму своєї роботи і видавало один раз або двічі на тиждень свій бюлетень (у залежності від конкретних умов). Раднарком УСРР зобов'язав усі центральні установи, місцеві наради обов'язково надсилати до бюлетеня інформацію про стан боротьби з бандами на Україні, а також матеріали, що друкувалися у закордонній пресі.

Постійна нарада постановою від 6 квітня 1921 р. визнала за необхідне обнародувати в пресі України матеріали про факти шкідництва, терору, насильств, пограбування тощо. Водночас висвітлювалася участь комнезамів, всіх верств населення у боротьбі проти бандитизму, а також політичне обличчя банд, їх зв'язок з підпільними угрупованнями на Україні та контрреволюційними штабами за кордоном¹⁷.

¹⁴ Там же, спр. 9, арк. 1—2.

¹⁵ Там же, спр. 8, арк. 2.

¹⁶ Там же, арк. 3.

¹⁷ Там же, спр. 9, арк. 30.

Уряд республіки усвідомлював взаємозалежність боротьби проти бандитизму з чіткою організацією всієї роботи, починаючи з дисциплінованості членів самої Постійної наради. Саме від цього залежало вчасне проведення засідань, підготовка та розгляд необхідних матеріалів. В тому разі, коли виявлялися організаційні порушення, головуючий тут же виносив на розгляд присутніх відповідні питання.

На перший план засідань Постійної наради виносилися проблеми, що характеризували стан боротьби з бандитизмом на Україні. У залежності від масштабів розростання цього явища у тих чи інших районах республіки, вони визнавалися загрозливими і оголошувалися «ударними» по боротьбі з бандами. Протягом березня—серпня 1921 р. такими визначалися Донецька губернія, деякі райони Олександрівської губернії, повіти—Переяславський, Канівський, Чигиринський, Костянтинівградський, Ольгопольський, Гайсинський, Старобільський, Гришинський, відрізок залізниці Ізюм — Лиман та ряд інших. При визначенні таких районів уряд Радянської України оперативно приймав рішення про допомогу військовими силами з єдиним командуванням в них, забезпечення їх одягом й продовольством, зміцнення радянського, партійного апарату, залучення до боротьби з бандитизмом широких верств населення, у тому числі сільської інтелігенції та молоді.

Доповіді готував секретаріат Постійної наради на підставі даних секретно-інформаційного бюро або відомостей, надісланих безпосередньо з місць від губернських нарад по боротьбі з бандитизмом. Найчастіше з такими доповідями виступали Х. Г. Раковський, М. В. Фрунзе, Р. П. Ейдеман, Ю. Г. Євдокимов, А. Р. Орлинський, К. О. Авксентьевський.

Після запровадження нової економічної політики селянський повстанський рух значною мірою втратив свою масовість. Зокрема, за даними на 1 липня 1921 р., по губерніях України діяло 83 банди, у яких налічувалося понад 5,8 тис. чол. Зокрема, у Київській губернії у 9 повітах було 39 банд (1720 чол.), Донецькій (у 3-х повітах) та Подільській (також у 3-х повітах) — відповідно 5 і 10 банд (910 та 850 чол.)¹⁸.

Для більш ґрунтовного аналізу становища на місцях, особливо там, де боротьба з цим явищем досягала найбільшого загострення, на засіданнях Постійної наради поряд з її членами, які побували на місцях, доповідали й запрошені на засідання представники від губерній. При цьому особлива увага зверталася на становище в тій або іншій губернії в цілому, форми та методи боротьби з бандитизмом, розроблялися конкретні пропозиції щодо вироблення додаткових заходів для боротьби в екстремальних ситуаціях, давалася оцінка політичному напрямку банд, їх зв'язкам між собою. 8 листопада 1921 р. Постійна нарада оголосила Волинську, Подільську, Одеську і Київську губернії такими, де рівень бандитизму досяг загрозливих масштабів. Президія ВУЦВК 10 листопада 1921 р. підтримала рішення уряду України з цього питання, зобов'язала військове командування очистити територію Правобережжя від банд, що надходили з території Польщі, а також посилити захист кордонів. Органам надзвичайної комісії доручалося виробити заходи щодо припинення діяльності підпільних контрреволюційних груп. На Раду Народних Комісарів УСРР покладалася контроль за впровадженням в життя цієї постанови¹⁹.

Крім організаційних заходів та настанов центру, необхідно було насамперед правильно організувати роботу губернських, повітових, волосних постійних нарад по боротьбі з бандитизмом. Уряд Радянської України головну увагу звертав на виконання постанови від 29 січня 1921 р. Це питання розглядалося досить часто, бо не скрізь накреслені заходи виконувалися як слід. Для усунення недоліків у роботі місцевих

¹⁸ Там же, оп. 2, спр. 49, арк. 1—3.

¹⁹ Там же, оп. 1, спр. 3, арк. 18.

постійних нарад уряд телеграфом надсилав розпорядження узагальнюючого характеру, головним чином про обов'язкове впровадження в життя правил, інструкцій, положень, що стосувалися як боротьби з бандитизмом, так й діяльності місцевих органів. Зокрема, 21 червня 1921 р. Постійна нарада директивою губернським і повітовим нарадам зобов'язала звернути особливу увагу на інструктаж волосних та сільських органів влади щодо їх дій при наближенні бандитських груп, вказала на недосконалість керівництва військовими частинами, необхідність посилити їх організацію, вироблення мобілізаційного плану для відсічі та знешкодження банд²⁰.

Однак обставини склалися так, що уряд України змушений був пропонувати окремим губерніям, де особливо кепсько була поставлена робота, конкретні пропозиції по відсічі бандитизму та його ліквідації. Так, 8 квітня 1921 р. Голова уряду України Х. Г. Раковський особисто звернувся з такими пропозиціями до Олександрівської губернської наради, зауваживши при цьому, що тяжка обстановка в губернії склалася саме через слабе керівництво, безсистемне виконання збройних заходів, відсутність у повітах та районах нарад по боротьбі з бандитизмом. Всю відповідальність за стан в губернії Х. Г. Раковський повністю покладав на голову губвиконкому Пахомова²¹.

Складним було становище і в деяких інших губерніях. Так, 17 червня 1921 р. на засіданні Постійної наради було вказано представникам Київської губернської наради на надзвичайно слабку боротьбу з бандитизмом у Сквирському районі саме через вказані причини. На цьому ж засіданні була розглянута телеграфна інформація командуючого збройними силами України М. В. Фрунзе про роботу Кременчуцької губернської наради по боротьбі з бандитизмом. В ній, зокрема, відмічалось, що робота останньої проходить мляво, розроблені заходи в життя не впроваджуються, контроль за повітовими нарадами фактично відсутній²². У серпні — жовтні 1921 р. на необхідність поліпшення організаційної роботи по боротьбі з бандитизмом вказувалося Одеській, Подільській, Донецькій губернським нарадам. Зокрема, наголошувалося на необхідності узгодженості дій цивільних та військових органів влади та установ, посилення керівництва роботою повітових нарад. Постійна нарада звернулася також у ЦК КП(б)У з проханням активізувати партійну роботу в губернських нарадах по боротьбі з бандитизмом²³.

Іноді неузгодженість дій та розпорошеність сил дезорганізовували загальні зусилля. Коли не допомагали ні поради, ні директиви щодо налагодження чіткої роботи по боротьбі з бандитизмом, доводилося деякі постійні наради розформовувати. Наприклад, Ізюмо-Слов'янська постійна нарада як така, що не справилася з покладеними на неї завданнями, була розділена у серпні 1921 р. між Харківською та Донецькою губернськими нарадами²⁴.

Хоча у другій половині 1921 р. Радянська влада на місцях зміцніла, проте існування банд продовжувало заважати стабільному розвитку, вносило дезорганізацію в життя, ускладнювало соціально-економічні відносини. Від цього страждали широкі верстви населення міста й села. До справи викоренення бандитизму як останньої перешкоди при переході до мирної праці необхідно було залучати незаможників і середняків, притягати до відповідальності людей, які сприяли бандам, і підтримували їх матеріально. Проте через різні обставини місцеві органи влади, що займалися організацією боротьби із злочинним елементом, не погоджувалися, а іноді й порушували розпорядження центру. Це не обходив своєю увагою уряд республіки. Зокрема, в одній з телеграм

²⁰ Там же, спр. 8, арк. 44.

²¹ Там же, спр. 33, арк. 7.

²² Там же, спр. 9, арк. 93.

²³ Там же, арк. 148.

²⁴ Там же, арк. 124.

Х. Г. Раковський 29 вересня 1921 р. зазначав: «Пропоную всім губернським нарадам у випадках, коли вони вважають за необхідне змінити деякі постанови наради при РНК УСРР, порушувати перед останньою відповідне клопотання, але ні в якому разі не проводити в життя самостійно ніяких рішень, що суперечать директивам наради при РНК УСРР»²⁵. У жовтні 1921 р. було відзначено невиконання директив Постійної наради у Подільській та Кременчуцькій губерніях²⁶. За порушення роботи постійним нарадам Донецької, Кременчуцької, Подільської, Одеської губерній було винесено догани²⁷.

Аналізуючи роботу постійних нарад по боротьбі з бандитизмом усіх рангів, слід підкреслити, що поряд з розв'язанням такого роду проблем вони приділяли увагу поширенню набутого досвіду, відзначенню та нагородженню тих, хто успішно боровся за ліквідацію різноманітних банд на Україні.

У розрізі розглядуваної проблеми становить інтерес питання взаємовідносин Постійної наради з Політбюро ЦК КПУ. У протоколах першої відбито, зокрема, такі рішення: звернути увагу ЦК КПУ на вкрай слабкий апарат повітових і волосних органів управління в Олександрійському й Бердянському повітах та повітах Донецької губернії; клопотати перед ЦК КПУ дати особливі інструкції товаришам, які відправлялися на Правобережжя на боротьбу з бандитизмом; просити ЦК КПУ запропонувати Подільському губкому виділити для таких повітів 20 працівників для посилення радянської, чекістської і партійної роботи; просити ЦК КПУ виділити для апарату охорони кордонів 400 комуністів тощо. Отже, на розгляд ЦК КПУ виносилися питання, які, на погляд Постійної наради, вимагали більш конкретного й термінового вирішення. Але не завжди це вдавалося.

На засіданнях Політбюро ЦК КПУ при розгляді тих чи інших питань про боротьбу з бандитизмом здебільшого вирішувалося передавати їх на розгляд Постійної наради, оскільки небезпідставно вважалося, що там є компетентні люди, які глибоко обізнані з відповідними проблемами. Зокрема, на розгляд уряду були передані питання: про правильну, своєчасну інформацію ЧК, охорону кордонів, створення в Донбасі загонів особливого призначення для боротьби з бандами тощо.

На прохання уряду України ЦК КПУ направляв у місцеві парторганізації циркуляри, розпорядження, звернення з метою активізації політичної роботи, прискорення наступу на бандитизм. Незважаючи на деяку організаційну неузгодженість, вироблялася принципово єдина лінія партії та уряду в боротьбі з бандитизмом. Це було досить важливо ще й тому, що уряд України приділяв особливу увагу ідейно-політичній та агітаційній роботі, розглядав її як першочергову. Постійна нарада постійно акцентувала увагу на необхідності посилення роботи по подоланню пасивного настрою серед демобілізованих червоноармійців та селянської молоді; видання спеціальної літератури (особливо брошур Х. Г. Раковського «Червона Армія» та Р. П. Ейдемана «Ударні повіти»²⁸) та негайного відправлення їх у повіти і військові з'єднання. Постійну турботу викликало становище на Правобережжі, у зв'язку з чим членам Постійної наради Ейдеману і Ермощенку доручалося знайти папір для видавничої діяльності Київської та Волинської губнарад по боротьбі з бандитизмом. Першій з них було запропоновано розгорнути широку агітаційно-політичну роботу, особливо в районах Трипілля, Ржищева, Макарова і Борисполя²⁹, що по значенню прирівнювалося до військових дій.

²⁵ Там же, спр. 8, арк. 84.

²⁶ Там же, спр. 9, арк. 148.

²⁷ Там же, арк. 93.

²⁸ Там же, арк. 100.

²⁹ Там же, спр. 45, арк. 61.

Зрозуміло, що основну роль у боротьбі проти бандитизму відігравала Червона Армія. Постійна нарада регулярно отримувала відомості від командуючого всіма збройними силами України М. В. Фрунзе про хід цієї боротьби з характеристикою боєздатності військових частин. Протягом 1921—1922 рр. становище у військових було вкрай незадовільним, насамперед через голод та розруху в республіці. Не вистачало продовольства, обмундирування, фуражу. А це в свою чергу призводило до порушення військової дисципліни, невиконання бойових наказів, зниження боєздатності. Червоноармійці займалися «самопостачанням», що викликало незадоволення селян, грабували на залізницях. Виходячи з цього, уряд й військове командування республіки ставили такі завдання: посилювати політичну роботу, направляти комуністів у військові частини, прикріплювати військові частини до окремих виконкомів, які мали над ними шефствувати, проводити «тижні червоноармійця», запроваджувати систему заохочення і нагород для тих, хто відзначився у боротьбі з бандитизмом, створювати летючі загони як активно діючі військові з'єднання для знищення банд³⁰.

Велику допомогу частинам Червоної Армії в боротьбі з бандитизмом надавали органи ВУЧК (з 1922 р. — ДПУ), міліції. Вони мали обов'язково діяти у повному контакті з військовими частинами. Але були й певні труднощі: відсутність достатньої кількості працівників у цих органах, військової сили, у тому числі й кавалерії, обмундирування, продовольства³¹.

Завдяки наполегливості у діях військових частин Червоної Армії та військ ДПУ у грудні 1922 р. були досягнуті певні успіхи. Насамперед було завдано значного удару по політичному бандитизму, що охопив Подільську, Київську, Волинську, Кременчуцьку, Катеринославську губернії. Проте зростав опір карного елементу, який часто важко було відрізнити від політичного. В зв'язку з цим Постійна нарада застерігала губернських наради, а також територіальні й транспортні органи ДПУ ні в якому разі не впадати у надмірний оптимізм, не послабляти боротьбу проти бандитизму, а місцевим органам Радянської влади пропонувалося продовжити фінансувати всі операції³².

Крім того, Постійна нарада ставила питання про зміцнення загонів міліції військовою силою, поліпшення їх якісного та матеріального становища, впровадження таких форм та методів діяльності, які б сприяли посиленню їх активності, маневреності та боєздатності³³.

Постійна нарада не раз ставила питання про необхідність утворення при губернських і повітових нарадах по боротьбі з бандитизмом загонів комнезамів на добровільних засадах. Цього вимагала напружена обстановка, особливо у Подільській, Волинській та Донецькій губерніях.

В цій справі відповідальність покладалася на губвиконкоми й губпарткоми, які повинні були докласти максимальних зусиль для створення добровільних кавалерійських полків із загонів комнезамів саме там, де це відповідало політичній і военній напруженій ситуації. Першими такі формування з'явилися у Полтавській та Харківській губерніях³⁴.

Заслужовують на увагу питання, які постійно перебували в полі зору уряду України. Це насамперед таке, як організація винищувальних загонів самооборони, що діяли тільки у межах свого міста чи містечка, захищаючи їх від банд. Такі підрозділи несли нічну гарнізонну службу і ні в якому разі не могли бути використані для виконання адміністративних, карних, продовольчих завдань. Очолював систему

³⁰ Там же, спр. 6, арк. 14—14 зв., 23—24, 27; оп. 2, спр. 11, арк. 17, 60.

³¹ Там же, оп. 1, спр. 71, арк. 42, 49, 92.

³² Там же, оп. 2, спр. 8, арк. 22—23 зв.

³³ Там же, оп. 1, спр. 9, арк. 97.

³⁴ Там же, спр. 9, арк. 95.

самооборони комітет (штаб), який затверджувався повітвоєнкомом³⁵. До складу цих загонів входили надійні робітники, які працювали на відбудові об'єктів народного господарства і водночас захищали мирних громадян від бандитських нападів. В залежності від чисельності людей формувалися взводи, роти, батальйони. Так, з 21 травня по 1 червня 1921 р. в загонах самооборони Черкас налічувалося 437 чол., які були зведені в окремий батальйон, у Смілі — 600, а в Городищі — 80 чол.³⁶

Постійна нарада наголошувала на необхідності організації загонів самооборони з єврейського населення, летючих винищувальних загонів й категорично виступали проти розпуску таких загонів там, де це траплялося.

Предметом постійного піклування уряду республіки була охорона державних кордонів. Ще на першому засіданні Постійної наради 21 лютого 1921 р. були розглянуті питання про становище на Польському та Румунському кордонах, про залучення місцевого радянського апарату до їх охорони, завдання військових щодо збору відомостей про дії петлюрівців, білогвардійців на території Бессарабії тощо.

Особливу увагу уряд приділяв Правобережжю і не раз телеграфом попереджував Київську, Волинську, Подільську губернади про те, що з території Польщі кордон переходять дезертири, колишні петлюрівці, врангелівці; увага Вінницької та Житомирської губнарад зверталася на те, що з-за кордону прибуває багато отаманів та цілі угруповання для підняття повстання в цих губерніях³⁷. В квітні — травні 1923 р. Постійна нарада спрямовувала увагу губернських нарад по боротьбі з бандитизмом на те, що Франція і Польща знову готуються використати українську контрреволюцію (закордонну і місцеве підпілля) для того, щоб завдати удару Радянській республіці. Щоб відвернути цей удар, на ДПУ покладалося завдання: взяти на себе ініціативу по розгрому українського підпілля, запобігти повстанням в окремих місцевостях республіки і тим самим зірвати передбачуваний рейд з-за кордону³⁸.

Майже на кожному засіданні Постійної наради зверталася увага на необхідність забезпечення прикордонних військових частин обмундируванням, продовольством, зброєю, поліпшення зв'язку, посилення боротьби з контрабандою, спекуляцією у прикордонних губерніях, активізації політичної роботи штабів прикордонної охорони, а звідси — на необхідність відкриття бригадних шкіл вищого командного складу, узгодження дій прикордонної охорони з польовими військовими частинами у боротьбі проти бандитизму³⁹.

Великої шкоди завдавали дії банд на залізницях, водних шляхах, і це постійно розглядалося на засіданнях Постійної наради. У травні 1921 р. уряд України затвердив положення про охорону та оборону залізниць і водних шляхів сполучення на Україні, в якому, зокрема, говорилося, що з метою підтримки внутрішнього порядку на них війська й міліція, що обслуговують залізниці, включаються до складу ВУЧК на Україні. На них покладалося також завдання по охороні телеграфних ліній, супроводу продовольчих та паливних маршрутів, пасажирських поїздів, пароплавів, паливних складів та нафтосховищ. Постанови Постійної наради та оперативні накази командуючого всіма збройними силами України визначалися обов'язковими для штабу військ ВУЧК⁴⁰.

Постійна нарада пропонувала губнарадам налагодити роботу серед залізничників. Від комісарів залізничного транспорту вона вимагала доповідати щодо проведення у життя заходів по боротьбі з бандитизмом, звертати увагу на активізацію політроботи. На засіданнях не раз

³⁵ Там же, спр. 75, арк. 51.

³⁶ Там же, арк. 34—34 зв.

³⁷ Там же, спр. 23, арк. 4.

³⁸ Там же, оп. 2, спр. 9, арк. 44.

³⁹ Там же, оп. 1, спр. 70, арк. 44—44 зв.

⁴⁰ Там же, спр. 67, арк. 21.

відзначалося, що окремі залізничні недоукомплектовані кваліфікованими кадрами майже на 50%, гостро відчувається нестача обмундирування, зброї, продовольства. На робітників та службовців залізниць негативний вплив мали низькі зарплати і несвоєчасні їх виплати. Це призводило до того, що самі залізничники займалися крадіжками, а нерідко й страйкували. Так, у грудні 1921 р. на Харківській ділянці Південного округу шляхів сполучення мав місце масовий невихід на роботу. На Донецькій залізниці було відмічено 8 страйків. 3 грудня 1921 р. робітники та майстри станції Таганрог на бурхливих зборах попередили адміністрацію про припинення роботи, якщо не буде виплачена зарплата і не видано продовольство. 10 грудня 1921 р. більшість працівників цієї станції припинила роботу. На станції Чапліно серед робітників почалося дезертирство. 17 грудня 1921 р. на Гришинській ділянці відбувся страйк через нестачу продовольства ⁴¹.

В зв'язку з активізацією бандитизму на шляхах України за дорученням Раднаркому УСРР Уповнаркомшляхів у циркулярі від 25 травня 1921 р. пропонував: посилити боротьбу з бандитизмом, залучивши до неї, крім комуністів, найбільш активних робітників; всі особи, що вперше приймаються на роботу, повинні проходити контроль через Дороглядком; в найбільш небезпечні місцевості по бандитизму перебазувати витриманих політпрацівників та спеців у достатній кількості; брати активну участь у роботі губнарад; там, де немає дружин, створити їх, забезпечивши зброєю ⁴².

Від бандитських угруповань треба було обороняти й промислові підприємства. В зв'язку з цим 22 червня 1921 р. Постійна нарада прийняла рішення про реорганізацію трудовійських частин, які охороняли підприємства. Завдання по охороні промислових об'єктів покладалося нею на військові частини, міліцію, війська ВУЧК ⁴³.

Особливо великої шкоди завдавали банди цукровим заводам: грабували майно, обстрілювали вночі та вдень. Це, безумовно, деморалізувало робітників, які вимушені були покидати такі підприємства. Тому уряд прийняв постанову про охорону цукрових заводів військовими частинами з доукомплектуванням їх політпрацівниками та про перегляд складу охорони цукрових заводів ⁴⁴.

Виникла потреба й у захисті лісів республіки. В зв'язку з цим Постійна нарада 16 грудня 1923 р. прийняла постанову про необхідність їх охорони як державного майна. В цьому документі намічалось якісно поліпшити лісову сторожу, посилити її озброєння, встановити тісний зв'язок із загонами міліції ⁴⁵.

Отже, боротьба проти бандитизму була всебічною та цілеспрямованою. Поряд з цим вживалися заходи щодо мирного врегулювання проблем, щоб відкрити можливості всім тим, хто став на хибний шлях, виправити свої помилки й повернутися до праці. П'ятий Всеукраїнський з'їзд Рад (березень 1921 р.), оголосивши боротьбу з бандитизмом одним з головних завдань Радянської влади на Україні, з ініціативи Постійної наради ⁴⁶ прийняв закон про амністію для тих, хто розкався в злочинних діях. До 15 квітня 1921 р. такі особи мали змогу здати зброю, повернутися до домівок і зайнятися мирною працею ⁴⁷.

24 березня 1921 р. Постійна нарада запропонувала Наркомвнуправ і Наркомюсту протягом 48 годин скласти інструкцію-директиву місцевим органам влади по впровадженню амністії. В березні — травні 1921 р. Постійна нарада надіслала ряд телеграфічних розпоряджень губнарадам, в яких пояснювала порядок проведення цієї акції. Зо-

⁴¹ Там же, оп. 2, спр. 11, арк. 12—13.

⁴² Там же, оп. 1, спр. 67, арк. 53.

⁴³ Там же, спр. 9, арк. 99.

⁴⁴ Там же, арк. 105.

⁴⁵ Там же, оп. 2, спр. 8, арк. 17—18.

⁴⁶ Там же, оп. 1, спр. 9, арк. 3 зв.

⁴⁷ Там же, спр. 3 а, арк. 43 а.

крема, пропонувалося вести облік отаманів, які повернулися до мирного життя, тих осіб, що досягли призовного віку, направляти у відповідні військкомати, а тих, хто протягом 6 місяців не виявляв незаконних дій щодо Радянської влади, мали приймати у комнезами. Губнаради повинні були давати повітовим нарадам відповідні директиви про наділення землею тих отаманів, які згодилися чесно працювати у господарствах, забезпечити їх реманентом. Губвиконками повертали колишнім ватажкам банд громадянство. Будь-яке насильство під час проведення амністії визнавалося прямим порушенням як відповідного закону, так й політично вкрай помилковим ⁴⁸.

Проте, незважаючи на всі ці застереження, порушення закону про амністію мали місце, і Постійна нарада не раз наголошувала на цьому у своїх розпорядженнях. Так, 24 квітня 1921 р. Голова Раднаркому УСРР Х. Г. Раковський у своїй телеграмі Реввійськраді Першої кінної армії відзначав, що командний склад останньої ігнорує інструкції щодо бандитів, які добровільно здаються, продовжують розстрілювати людей, що перейшли на бік Радянської влади, і таким чином зривають можливість того, щоб заколотники масово здалися ⁴⁹. Телеграмою від 26 квітня 1921 р. Постійна нарада знову нагадала губнарадам про заборону насильства та розправи над бандитами, що здалися. Строк дії амністії уряд продовжив до 15 травня 1921 р. До тих, хто здався після цього строку, губнаради мали право вживати ті чи інші заходи відповідно до місцевих умов ⁵⁰.

Член Реввійськради Київського військового округу В. П. Затонський у заяві від 19 липня 1921 р. на ім'я Постійної наради вказував, що Реввійськрада вела принципово невірну політику щодо деяких отаманів банд. На місцях не всі правильно сприймали рішення Народи і, насамперед, щодо амністування. Частина працівників, як і раніше, ставилася до багатьох колишніх членів банд з підозрою, і тому спостерігалися випадки їх арештів, побиття і навіть розстрілу. І робилося це на підставі письмового дозволу органів Радянської влади ⁵¹.

30 червня 1921 р. Постійна нарада обрала ще один робочий орган — Військову раду, куди увійшли Р. П. Ейдеман (голова), командуючий військами ВУЧК Ф. Т. Фомін, члени колегії ВУЧК Ю. Г. Євдокимов та К. І. Зонов ⁵². У липні 1923 р. до її складу були внесені зміни: головою було призначено голову ДПУ В. М. Манцева, членами — начальника Головміліції УСРР К. Я. Федотова та помічника начальника штабу Українського військового округу Р. В. Лонгву ⁵³. На місцях, там, де це було потрібно, діяли губернські військові ради.

У січні 1922 р. Військова рада провела кілька ударних кампаній, зокрема проти банди отамана Орлика, яка була головною силою у боротьбі проти Радянської влади на Правобережній Україні. Ця рада організувала успішну боротьбу по ліквідації банди Іванова, що діяла в Олександрійському і Криворізькому районах ⁵⁴. В лютому 1922 р. Постійна нарада констатувала, що боротьбу проти заколотників майже повністю взяла на себе Військова рада.

На початку 1922 р. ці органи надіслали ряд циркулярів до губнарад по боротьбі з бандитизмом, у яких зверталася увага, що весною у губерніях очікується активізація діяльності банд, оскільки відомості, що надходили з-за кордону, свідчили про посилену підготовку різними контрреволюційними організаціями повстанського руху на Україні та створення продовольчої і політичної кризи. В зв'язку з цим місцевим

⁴⁸ Там же, спр. 8, арк. 23, 1, 8.

⁴⁹ Там же, арк. 16.

⁵⁰ Там же, арк. 28.

⁵¹ Там же, спр. 9, арк. 118—119.

⁵² Там же, спр. 19, арк. 40.

⁵³ Там же, оп. 2, спр. 40, арк. 45.

⁵⁴ Там же, спр. 11, арк. 40.

нарадам пропонувалося діяти енергійніше і не дати спалахнути бандитизму. Головними завданнями залишалися виявлення осередків закладників, захоплення отаманів банд, перевірка тих, хто перебував на волі по амністії, посилення розвідувальної роботи. Крім того, відмічалося, що політичний бандитизм пішов у підпілля, а кримінальний — здійснює по губерніях злочинний розбій, пограбування коштів, займається самогеноварінням тощо.

Губернські органи по боротьбі з бандитизмом активізували свою діяльність. Тільки в січні — квітні 1922 р. у Харківській, Полтавській, Подільській та Донецькій губерніях складено близько 6 тис. протоколів на злочинні дії бандугруповань, виявлено понад 400 їх осередків, вилучено майже 3,5 тис. самогонних апаратів⁵⁵.

Незважаючи на рішучі заходи властей, розмах бандитизму не зменшувався. Через рік, у лютому 1923 р., Постійна нарада звернула увагу губнарад на можливість нової хвилі бандитських нападів та спроб організації повстання на Україні, зокрема вздовж Чорноморського узбережжя. Незважаючи на те, що політичний бандитизм на той час був представлений 8 бандами, у яких налічувалося 160 чол., і начебто не являв собою серйозної загрози, підстав для самозаспокоєння не було.

На основі постанови Постійної наради від 3 лютого 1923 р. при всіх губернських та повітових воєнрадах створювалися комісії по боротьбі з карним бандитизмом на чолі з начальниками губернських повітових органів міліції. Вони мали керувати відповідними військовими та радянськими органами, розробляти і проводити ударні кампанії по боротьбі із злочинцями тощо⁵⁶.

19 березня 1923 р. голова уряду Х. Г. Раковський, наркомвнусправ і голова ДПУ В. М. Манцев, заступник наркомюсту М. Й. Рейхель затвердили інструкцію губернським та повітовим комісіям по боротьбі з карним бандитизмом. Вона сприяла успішній боротьбі з цим явищем на місцях. Хоча воно ще продовжувало мати місце, та кількість банд і їх чисельність дедалі зменшувалися. Всього на 15 червня 1923 р. в республіці існувало 37 банд, в яких було 300 чол. і 2—3 кулемети⁵⁷. До кінця 1923 р. майже всі вони були знешкоджені. Таким чином, уряд України зумів згуртувати в центрі та на місцях органи Радянської влади, партійні, військові організації, органи ВУЧК, ДПУ, міліції, всі відомства на головне — наполегливу і постійну боротьбу проти бандитизму та його ліквідацію. Постійна нарада як спеціальний орган уряду здійснювала організацію та контроль за роботою губернських, повітових нарад по знешкодженню банд. Спільними зусиллями було досягнуто зміцнення радянського апарату у місті та на селі. Зокрема, у безпосередню боротьбу з бандитизмом залучено незаможне селянство, повсюдно створено загони самооборони. Все це зумовило остаточний розгром внутрішньої контрреволюції на Україні і забезпечило необхідні умови для дальшого здійснення нової економічної політики в республіці.

Одержано 12.03.91.

На основе новых архивных документов освещаются формы и методы деятельности Постоянного совещания при правительстве УССР по борьбе с бандитизмом в начале 20-х годов, раскрываются вопросы взаимоотношений этого органа с местными звеньями власти.

⁵⁵ Там же, спр. 3 а, арк. 34—37.

⁵⁶ Там же, оп. 2, спр. 9, арк. 10—11.

⁵⁷ Там же, арк. 27.